

kreds. Alene herved falder den af Japsen foretagne sammenkædning af landbrugets intensivering med danskhedens udvikling til jorden.

Endelig følger til slut den mest væsentlige og spændende del af undersøgelsen, udforskningen af den danske bevægelses sociale basis gennem en undersøgelse i ni udvalgte sogne af de danske foreningsmedlemmer efter social status. Denne undersøgelse opgøres for såvel populationen af medlemmer, af tillidsmænd og af bestyrelsesmedlemmer. Dette synes at godtgøre, at gårdmandsstanden »fremfor alle andre grupper udgjorde den danske bevægelses sociale basis og rygrad«.

Som sagt synes anden del af undersøgelsen at godtgøre, at Japsens tese var forkert, og dette godtgøres i og for sig uden, at det er nødvendigt at inddrage undersøgelsens første del, hvis resultater forekommer mig tvivlsomme trods det ihærdige arbejde, der er lagt deri. Her synes mig det yderst positive resultat af forsøget på en samlet afprøvning af Japsens tese at være, at Schultz Hansens forsøg viser os, at de hidtil statistisk tilgængelige oplysninger om udviklingen i Nordslesvig er utilstrækkelige, ligesom den topografiske og tidsmæssige spændetrøje, som ligger i Japsens tese, er urimelig.

Her forekommer det nærværende anmelder, som om den festtaleretorik, som de dansksindede sønderjyder ynder at benytte sig af i forståelig stolthed over, at udviklingen blev vendt, og man fik stemt sig hjem til Danmark i 1920, gennem sin snævre centrering på Nordslesvig ud fra den faktiske grænsedragning i 1920 og alene til perioden 1864 til 1920 virker negativt ind på forklaringsmodeller og afprøvningsheraf. I dette tilfælde, hvad med udviklingen i det øvrige Slesvig. Hvorfor gendrev den af Japsens fremhævede »uimodståelige demokratiske danske kraft« ik-

ke den tyske fremgang i det øvrige Slesvig, hvis Als-Sundeved-området var centrum for denne udvikling?

Dette selvfølgelig ikke til forklæjning af den sagesløse forfatter, hvis opgave var givet på forhånd, men alene som et udtryk for den inspiration, løsningsforsøget har givet nærværende læser. Gid at det næste mål må blive en samlet gennemgang af landbrugets udvikling i hele Slesvig 1800-1920 fordelt på brugstyper. Først da tror jeg på en reel mulighed for afprøvning af teser vedrørende sammenhængene imellem økonomi og nationalisme i Sønderjylland.

Finn Stendal Pedersen

Thomas Steensen: *Die friesische Bewegung in Nordfriesland im 19. und 20. Jahrhundert.* (Quellen und Forschungen zur Geschichte Schleswig-Holsteins; bd. 89, Neumünster 1986). Bd. 1, 526 s., bd. 2, 198 s.

Nogle få tusinde frisisktalende bor der i Sydslesvigs vestlige strøg, umiddelbart syd for den dansk-tyske grænse. De lever overvejende i landdistrikterne, og de dialekter, de taler, står temmelig langt fra hinanden. Ved siden af har de fleste siden forrige århundrede også talt tysk, fordi det var kirkens, skolens, administrationens og det moderne næringslivs sprog. Efterhånden som de fjerntliggende landdistrikters integration i det tyske samfund skred frem, assimileredes befolkningen også sprogligt. Fra slutningen af forrige århundrede satte nogle få, mest udenforstående intellektuelle, deres kræfter ind på at redde det frisiske sprog ved siden af det tyske, enkelte tilmed i stedet for det tyske. Disse bestræbelser er det ene af denne bogs hovedtemaer.

Fra 1920 hvirvledes også Sydslesvigs frisisktalende ind i modsætningen mel-

lem tysk og dansk nationalt tilhørsforhold. Langt de fleste ønskede ikke at vende det tyske samfund ryggen, i hvert fald ikke før 1945. For så vidt der var brug for en særlig frisisk manifestation heraf, blev synspunkterne fremført af Nordfriesischer Verein für Heimatkunde und Heimatliebe. Kun nogle få hundrede sluttede sig varigt til den opfattelse, at friserne bedst kunne sikre deres folkelige særpræg ved sammen med det danske mindretal at arbejde for landsdelens indlemmelse i Danmark. På dette standpunkt stod Johannes Oldsen, Lindholm, der i 1923 stiftede Den frisisk-slesvigske Forening. Alene navnet viser, at den oprindelig var tænkt som en del af det danske mindretals organisation, selv om Oldsen en overgang undspillede forbindelsen. Det skete bl.a. for at afværge de tyske angreb, hans bestræbelser måtte fremkalde. Dette opgør om friserne nationale placering, mere eller mindre selvstændigt, nærmere eller fjernere den tyske eller danske pol, er bogens andet hovedtema.

Den unge frisiske historiker Thomas Steensen har med beundringsværdig grundighed samlet og sigtet stort set alt, hvad der i tyske og danske biblioteker og arkiver kan belyse disse temaer. Det er et stort, spredt og genstridigt stof, som han har formet anskueligt under den synsvinkel, at friserne sproglige og kulturelle særpræg fortjener at bevares som en egenart, der hverken er tysk eller dansk. Betragtningen er præget af de seneste årtiers nationale afspænding. I fremstillingen er den ført tilbage i mere ophedede perioder som en tese om, at opgøret mellem tysk og dansk hindrede friserne i at nå deres egne nationalkulturelle mål. Selv om synspunktet kan anfægtes, har Steensen nået så mange overbevisende resultater, at bogen vil blive stående som værket, alle, der søger oplysning om de

frisisktalende slesvigeres nyeste historie, må ty til.

Efter den officielle prøjsiske statistik fandtes der i 1890 godt 17.000 frisisktalende sydslesvigere. Det var henimod en halvering af tallet for 1855. I polemik med den officielle statistik står Steensen på, at der i tyvernes midte må have været ca. 16.000 frisisktalende (incl. helgolændinge). I dag taler angiveligt 8-10.000 sydslesvigere sproget. Den tvivl, der kastes over oplysningerne, kunne godt have fortjent en mere detaljeret udarbejdelse. Det ville have forøget værkets værdi, om der således var bragt oplysninger om andel frisisktalende kommune for kommune. Karl N. Bock har i Franz v. Jessen: Håndbog i det slesvigske spørgsmåls historie, bd. 3, s. 641 ff, bragt dem for Nykirke og Rødenæs, som kenderen Albrecht Johannsen i 1928 regnede til det frisiske kerneområde. Her talte i tyverne o. 35-45 pct. af familierne frisisk i hjemmene. Nordfriserne udgjorde i begyndelsen af dette århundrede selv i sit kerneområde kun en mindre sproggruppe, der var stærkt på vej til at bukke under for assimilation til det tyske.

De første frisiske foreninger satte ikke straks direkte sprogets bevarelse på programmet. Af blivende betydning var Nordfriesischer Verein für Heimatkunde und Heimatliebe, der blev stiftet i 1902. Sit hovedsæde havde den i Husum, der lå uden for det frisiske sprogområde, og båret blev den især af præster, lærere og andre intellektuelle. Dannelsen må ses som et udslag af de stærke hjemstavnstrømninger, der omkring århundredskiftet var provinsernes reaktion på den industrielle storbykulturs fremtrængen. Stifterne var gode tyske akademikere, der ved at fæstne kundskab og kærlighed til hjemstavn ville fremme også tilslutningen til den tyske »stamme«, de fleste uden videre henregnede friserne til. Det fri-

siske sprogs fremtidsudsigt blev vurderet pessimistisk. Desto vigtigere forekom det, at det blev optegnet i en frisisk ordbog, før det helt døde ud. Karakteristisk var det, at da spørgsmålet om moderne sprogpleje blev rejst, var det en lokalt båret forening på Sild, der førte det frem, mens Den nordfrisiske Forening forholdt sig meget tøvende.

Nogen samlet bevægelse, der formulerede et klart frisisk-kulturelt program, eksisterede ikke før 1. verdenskrig, og en frisisk nationalbevægelse da slet ikke. Da striden om Sydslesvigs nationale tilhørsforhold brændte løs 1918-1920, dukkede der ansatser op. Det skete i tilknytning til den danske bevægelse, men fremkaldte et forsvindende ringe antal stemmer for Danmark. Først da Johannes Oldsen i 1923 grundlagde Den frisisk-slesvigske Forening, blev de føjet sammen i en organisation. For de tyske embedsmænd, der ledede Den nordfrisiske Forening, blev den en provokation, der satte skub i arbejdet. Ved siden af det videnskabelige arbejde fik den folkelige indsats, herunder sprogplejen, en mere fremskudt plads.

Banebrydende for de dansk-frisiske ansatser blev gårdejer Cornelius Petersen, Vester Anflod ved Tønder. Med rette beskriver Thomas Steensen indgående hans synspunkter og initiativer i afstemningstiden. Faderen var slesvig-holstensk-sindet lærer i Ejdersted, men opvokset i Klangsbøl som søn af tilvandrede nordslesvigere. Cornelius Petersens modersmål var plattysk, men som karl på en gård i Klangsbøl kom han »i berøring med frisik og sønderjysk«. Om han virkelig talte frisisk, står dog uoplyst. Det er almindelig kendt, at hans romantiske udlægning af Ejderstedbøndernes selvstændighed skyldtes en modsætning til det fjerne Prøjsen og den moderne storbykultur. Skønt selv forankret i tysk kultur formulerede han i afstemningstiden på denne baggrund

sine ideer om et særligt slesvigske folk, der for at bevare sin frihed burde gå mod nord. Det er mindre kendt, at han ivrigt gjorde de samme tanker gældende for friserne. Dertil regnede han ikke kun de frisisktalende, men alle Nordfrislands hjemmehørende indbyggere, fra og med Ejdersted til Tønder. Det var for ham ikke sproget, men afstamningen fra landets oprindelige befolkning, der bestemte tilhørsforholdet.

Johannes Oldsens virke var tydeligt inspireret af Cornelius Petersen, der umiddelbart efter genforeningen gjorde ham til redaktør af sit blad *Der Schleswiger*. Bladets skæbne blev hurtigt økonomisk knyttet til Grønseforeningen og det organiserede danske mindretal i Flensborg, i hvis ledelse Oldsen fik sæde. Da avisens udbredelse toppede på vestkysten, stiftede Oldsen Den frisisk-slesvigske Forening. Den fik i løbet af kort tid mere end 1.100 medlemmer, hvilket langt oversteg Den nordfrisiske Forenings tilslutning. I overensstemmelse med Cornelius Petersens tanker agiterede Johannes Oldsen ikke kun i det frisiske sprogområde, men over hele Nordfrisland. Og i lighed med sin læremester begrundede han sin forkærlighed for Norden med en om muligt endnu stærkere formuleret aversion mod Prøjsen. Til at begynde med lagde Oldsen ikke skjul på forbindelsen til det danske mindretal, i hvis svage centralledelse han sad. Men ved årsskiftet 1924-1925 slog han om. Fra da og til 1928-1929 betonedede han meget stærkt en mere selvstændig frisisk linie.

Thomas Steensens fremstilling af Johannes Oldsen er båret af en ikke ringe del sympati. Selv om han langtfra slører svage sider og de mange tvivlsomme punkter i hans begrundelser, understreger han, at den danske tilknytning ganske var underordnet interessen for at pleje og videreudvikle det frisiske. På

mange måder udgør den en Ehrenrettung, set med tysk-frisiske øjne. Det kan være fortjent, for så vidt som det frisiske engagement utvivlsomt var den vigtigste spore i Oldsens virke, men det har ført til, at betydningen af økonomisk og politisk støtte fra det danske mindretal er underspillet. Uden den ville Oldsen næppe have fået den opmærksomhed, som han fik.

Ved forunderlige tilskikkelser lykkedes det Johannes Oldsen at få skabt blæst i europæisk presse om sin lille frisiske forening, skønt tilhængerne efterhånden var svundet stærkt ind. Mindretalsspørgsmål var progressivt stof i tyverne, de europæiske nationalitetskongresser var tysk dominerede. Af egentlig tilfældige grunde indgik Oldsen i den lille delegation, som de danske sydslesvigere sendte til Berlin for at samarbejde med det polske mindretal. Da forholdet til de danske i Flensborg kølnedes fra årsskiftet 1923-1924, fordi Der Schleswiger blev nedlagt som bladfilial, gjorde Oldsen uden videre krav på, at han også i international sammenhæng repræsenterede et selvstændigt frisisk mindretal. Polakkernes støtte til, at det også skulle repræsenteres på de europæiske nationalitetskongresser, fangede det danske mindretal på det forkerte ben. Skønt der blev lagt pres på fra København, forekom det utænkeligt i Flensborg, at danskheden skulle distancere sig fra Oldsen.

Også for tyskerne var situationen akavet. Den eleganteste løsning havde været, om de tysksindede frisere selv var blevet repræsenteret, og Oldsen fået adgang som observatør. Formanden for Nordfriesischer Verein, pastor Rudolf Muuss, Tating, luftede denne tanke, men blev bremset ved et initiativ, der udgik fra pastor Johannes Schmidt, den hjemmetyske mindretalsleder i Nordslesvig. I stedet for samlede foreningen da i Nordfrisland imponerende

13.000 underskrifter imod repræsentation. De var i enhver henseende afslørende. Tyvernes atmosfære var nationalt set så ophedet, at det var umuligt for tyskerne i afslappet ro at indrømme, at det strengt taget var af meget ringe betydning, om frisierne blev repræsenteret på nationalitetskongressen. Den tysk-frisiske forening måtte da mobilisere frisierne på et krav om, at de ikke udgjorde en frisisk nationalitet. Ved at skrive under bekræftede hovedparten af de frisisktalende, at de selv renoncerede, for så vidt de ikke blot holdt sig tilbage i ophøjet ligegyldighed.

Med flid og grundighed har Thomas Steensen redet trådene i denne bizarre historie ud. Resultatet viser, at det er højst tvivlsomt, om der overhovedet fandtes en samling, der fortjener navn af den frisiske bevægelse. Det var et tidens tegn, at tyskerne hævdede, at frisierne var af tysk stamme. Ses der bort fra den teoretiske forkludring i dette yndede udtryk, rammer det den sandhed, at hovedparten af sproggruppen var så indlevet i det tyske samfund, at den ikke ønskede at skille sig ud. For så vidt har forfatteren selv sat spørgsmålstegn ved, om bogens titel afspejler en realitet.

Det var den dansk-tyske modsætning, der fremkaldte krusninger i den frisiske befolkning. Det er den konklusion, forfatteren leverer stoffet til. Og imod hans tese kan det trygt hævdes, at modsætningen tværtimod at hæmme fremmede myndighedernes åbenhed over for det frisiske. Det viser sig især i bestemmelserne om den tyske folkeskoles undervisning i frisisk.

Da der efter århundredskiftet blev givet undervisning i frisisk i tysktimerne, udstedte den prøjsiske kultusminister i efteråret 1909 et forbud. Der er ikke ret meget, der tyder på, at det kan føres tilbage til et ønske om at undgå,

at danskerne krævede tilsvarende indrømmelser. Thomas Steensen ser da også forbuddet som især et udslag af »bureaukratisk-egaliserende centralisme«. Det harmonerer godt nok med, at myndighederne i Nibøl og Slesvig gik imod forbuddet, fordi det belastede forholdet til befolkningen. Da regeringen i Slesvig i februar 1925 igen tillod, at frisisk blev taget op i tyskundervisningen og andre timer, skyldtes det uden tvivl et behov for at tage vinden ud af sejlene på den agitation, som Cornelius Petersen og Johannes Oldsen netop da udfoldede. Og den mulighed, der endelig i 1928 blev åbnet for at give en time egentlig særskilt i frisisk, kan føres tilbage til et pres fra Nordfriesischer Verein, der måtte konkurrere med Den frisisk-slesvigske Forening. Ved begge lejligheder blev der fra kulturministeriet i Berlin tilkendegivet store betænkeligheder. Ved den sidste så store, at forordningen ikke blev offentliggjort.

Det er uden tvivl forfatterens frisiske engagement, der er løbet lidt af med ham. Det tager man gerne med i købet. Han har samlet et stort og spændende stof og fremlagt det sobert og veldokumenteret. I bd. 2 er tilmed udsendt et udvalg af de vigtigste af de kilder, han har fundet frem. Han har leveret friserne selv deres moderne historie til 1945, for så vidt den overhovedet kan skrives. Og han har gjort det med en så veludviklet forståelse for de skiftende

vilkår, at både tyske og danske udenforstående må kunne ønske ham mulighed for at fortsætte med et bind, der fører fremstillingen videre fra 1945.

Johan Peter Noack

Chr. Stenz: *Dansk lærer i grænselandet. Erindringer 1930-49.* (Åbenrå, 1982. 181 s., ill., 70 kr.).

Med den foreliggende bog er der foreløbig udkommet 23 bind i Historisk Samfund for Sønderjyllands serie af Sønderjydske Levnedsløb. Bogen beretter på en noget indforstået måde om forholdene i grænselandet i perioden 1930-49. Dette være ikke sagt som en negativ kritik, men efterlader af og til læseren sat lidt uden for. Erindringerne beskriver den hverdag og især, for perioden hvor Stenz virkede syd for grænsen, de problemer og genvordigheder, han havde med myndighederne. En af bogens morsomme episoder er beretningen om hvordan han i forbindelse med »Anschluss« blev omfattet af den udstedte amnesti i forbindelse med Stortysklands tilblivelse. Forseelsen, der blev eftergivet, var en parkeringsbøde på 5 mark. Bogens styrke ligger i den beskrivelse, den giver af hverdagen, som den kunne forme sig for den politisk- og nationalt vakte person, og de konsekvenser det havde at bekende sig til sin overbevisning.

Henrik Vedel-Smith

NORDEN

Jan Didriksen: *Industrien under Hakekorset.* (Universitetsforlaget Oslo, 1987). 203 s.

Emnet er Norges Industriforbund under besættelsen, især dets forhold til de

tyske myndigheder og Quislingstyret. Hovedpunktet er den strid, der har stået om organisationens manglende tilslutning til den protestskrivelse mod nazificeringen, som 43 andre organisationer 15. maj 1941 sendte til Terbo-